

УДК 94(477.85):353.8 (470)]«1914/1918»

© Ярослав Ткачук* (Чернівці)

СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІВ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА БУКОВИНІ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлено процеси організації системи російської окупаційної адміністрації на Буковині у 1914–1917 рр., визначено структуру місцевих органів російської влади, її кадрову політику. У висновках зазначено, що становлення органів російської окупаційної адміністрації у роки Першої світової війни відбувалося упродовж усіх трьох періодів окупації краю. Однак якщо за часів губернаторства С.Д. Євреїнова (серпень 1914 — червень 1915 рр.) та В.В. Лігіна (літо 1916 — березень 1917 рр.) процеси уніфікації управління Буковиною були малоефективними, адже не мали особливої підтримки з боку місцевих жителів та колишніх австрійських чиновників, не були забезпечені достатньою кількістю державних службовців, то призначений Тимчасовим урядом революційної Росії навесні 1917 р. Обласний комісар Галичини та Буковини Д.І. Дорошенко спробував демократизувати органи управління, опертися на українські кадри у діяльності окупаційної адміністрації. Зрештою, після хаотичного відступу російської армії влітку 1917 р. та ускладнення геополітичної ситуації в регіоні, російська окупаційна влада, яка упродовж трьох років намагалася інституційно закріпитися на теренах Буковини, наприкінці 1917 р. фактично припинила своє існування.

Ключові слова: Буковина, Перша світова війна, російська окупація, адміністративне управління, органи влади, управління, адміністрація, правовий режим.

Yaroslav Tkachuk (Chernivtsi)

FORMATION OF THE BODIES OF THE RUSSIAN OCCUPATION ADMINISTRATION IN BUKOVYNA DURING THE YEARS OF THE FIRST WORLD WAR

The aim of the study is to highlight the processes of organizing the system of Russian occupation administration in Bukovyna in 1914–1917, to determine the structure of local bodies of Russian government, and its personnel policy. In particular, three periods of Russian occupation are reflected, which were embodied in the activities of the Provisional Military Governorate-General of Galicia (late August 1914 — spring 1916), the Governorate-General of the regions of Austria-Hungary occupied by the right of war (summer 1916 — March 1917), and the Regional Commissariat of Galicia and Bukovyna created by the Provisional Government of Russia in the spring of 1917.

As a result of the analysis of the modern historiography of the problem, as well as unpublished documents, the conclusion was formulated that during the governorship of S.D. Evreinov (August 1914 — June 1915), the activities of his administration were aimed at creating conditions for the rapid incorporation of Bukovyna into the Russian Empire. Instead, his successor as Chernivtsi governor, V.V. Ligin, in 1916, tried to pursue a balanced policy aimed at meeting the needs of the Russian army and the front, taking into account the local characteristics of the socio-economic and political development of the occupied provinces of Austria-Hungary. However, the Russian occupation administration failed to overcome the personnel shortage and restore the judicial system of power. Not all candidates for positions in the newly created bodies of Chernivtsi province were appointed governors for various reasons. At the same time, the processes of unification of the administration of Bukovyna were ineffective, did not have much support from local residents, former Austrian officials. Against the background of mutual distrust, the authority of the Russian occupation administration was discredited by frequent repressions, restrictions and espionage. In addition, the proximity of the front determined the temporary nature of all decrees and decisions of the occupation authorities turned the interests of the Russian army into priorities in the policy of the civil administration. The third period of the Russian occupation (March — August 1917) turned out to be somewhat different in its nature. After all, the Regional Commissar of Galicia and Bukovyna, D.I. Doroshenko, appointed after the February Revolution in Russia, tried to democratize the administrative bodies, to rely on Ukrainian personnel in the activities of the occupation administration. However, the chaotic retreat of the Russian army in the summer of 1917, the complications of the geopolitical situation in the region led to the curtailment of the activities of the D.I. Doroshenko administration in Bukovyna. The Russian occupation authorities, which for three years tried to institutionally establish themselves in the territory of Bukovyna, finally ceased to exist at the end of 1917.

Keywords: Bukovyna, World War I, Russian occupation, administrative administration, authorities, management, administration, legal regime.

* аспірант кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
orcid.org/0009-0000-1529-3537
tkachuk.yaroslav@chnu.edu.ua

Постановка наукової проблеми. Відомо, що Перша світова війна стала не тільки глобальним конфліктом могутніх імперій за перерозподіл сфер впливу, але й випробуванням міцності монархічних режимів, їхньої здатності реалізувати амбітні зовнішньополітичні плани. Східна Галичина та Буковина у 1914–1918 рр. опинилася в епіцентрі військового протистояння Австро-Угорської та Російської імперій. Романови спробували реалізувати на окупованих землях Габсбургів панславистський проєкт «збирання руських земель». Офіційний погляд на причини і завдання Росії у війні було оприлюднено в маніфесті Миколи II від 12 липня 1914 р. й у зверненні Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича від 1 серпня 1914 р., в якому, зокрема, зазначалося, що Росія єдина по вірі і крові зі слов'янськими народами, а отже, «ми маємо захистити несправедливо ображену країну, відстояти честь, гідність, цілісність Росії, її становище серед великих держав...»¹. Під гаслом об'єднання «єдинокровних братів — русинів» зі східнослов'янським материком Росії, Петербург прагнув «відсунути» кордони імперії до Карпатських перевалів. Однак запровадження окупаційного режиму у Східній Галичині та Буковині виявило суттєві розбіжності між очікуванням і реальністю війни. Російська окупаційна адміністрація Буковини щонайменше двічі намагалася оптимізувати процеси управління загарбаними територіями, посилити свій політичний авторитет, але щоразу зазнавала невдачі. Зрештою, революційні події у Петрограді навесні 1917 р. видозмінили характер російської окупаційної адміністрації на Буковині, керівники якої зробили ставку на український кадровий потенціал. Отже, метою статті є висвітлення процесів організації системи російської окупаційної адміністрації на Буковині у 1914–1917 рр., визначення структури місцевих органів російської влади, її кадрової політики.

Аналіз досліджень. Серед сучасних українських дослідників, які вивчали процеси створення системи органів російської окупаційної адміністрації на Буковині у роки Першої світової війни, насамперед зазначимо В. Б. Любченка², І. А. Піддубного³, М. К. Чучка⁴ та В. М. Ботушанського⁵. Так, наприклад, В. Б. Любченко слушно зауважив, що історія російської окупаційної влади та її інститутів у Східній Галичині й на Буковині у роки Великої війни 1914–1918 рр. розпадається на три відмінних, з точки зору кадрового забезпечення, періоди, а саме: періоди Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини (кінець серпня 1914 — весна 1916 рр.), Генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни (літо 1916 — березень 1917 рр.) й Обласного комісаріату Галичини та Буковини, створеного Тимчасовим урядом Росії навесні 1917 року⁶. І. А. Піддубний докладно висвітлив політику чернівецьких губернаторів С. Д. Євреїнова та В. В. Лігіна, проаналізував процеси становлення органів цивільної адміністрації, визначив проблеми в організації російської окупаційної влади на Буковині та дійшов висновків, що організація цивільного управління мала винятково практичне значення і була покликана забезпечити усім необхідним російську армію⁷. Дискусійним, з нашої точки зору, було судження автора про те, що «нове зайняття росіянами території Буковини та Галичини зумовило відновлення системи цивільного управління»⁸, адже стосовно першого періоду окупації Буковини 1914–1915 рр. дослідник, натомість, зауважував, що «російській владі так і не вдалося створити повноцінну систему управління»⁹. Тобто, як нам видається, насправді йшлося не про відновлення, а про нове становлення органів цивільної адміністрації за часів губернаторства В. В. Лігіна. М. К. Чучко переконаний у тому, що упродовж «другої» окупації Буковини (листопад 1914 — лютий 1915 рр.) у Чернівцях та в інших населених пунктах краю знову з'явилися російські поліцейські та жандарми, особливо після невдалої спроби російської адміністрації опертися на бюргервер (громадську варту з місцевих жителів)¹⁰. У стислому історичному нарисі В. М. Ботушанський відтворив хронологічну послідовність російської окупаційної адміністрації в Чернівцях, висвітлив повсякденне життя міста у роки російської окупації, хоча й оминув увагою діяльність Чернівецького магістрату за часів генерал-губернаторства Ф. Ф. Трепова¹¹.

Отже, незважаючи на те, що в сучасній українській історіографії проблемам становлення російської окупаційної адміністрації на Буковині у роки Першої світової війни приділено достатню увагу, деякі аспекти процесів організації системи російської влади на Буковині у 1914–1917 рр., зокрема її кадрова політика, потребують додаткового уточнення та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що у серпні 1914 р. між російськими військами Південно-Західного фронту та австро-угорськими арміями розпочалися активні бойові дії. У результаті Галицької операції, яка тривала з 18 серпня по 21 вересня 1914 р., російські війська захопили Східну Галичину, частину Західної, і майже всю Буковину з м. Чернівці. Відповідно перед Радою міністрів Росії і штабом Верховного головнокомандувача російських армій постало питання про організацію управління на великій території, яка перейшла в їхнє розпорядження. 19 серпня 1914 р. Верховним головнокомандувачем великим князем Миколою Миколайовичем затверджено «Тимчасове

положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни», яке містило 44 статті, в яких визначалися принципи організації управління окупованими територіями, склад посадових осіб, їхні функції тощо. Зокрема, запроваджувалися посади військового генерал-губернатора, губернаторів, градоначальників та начальників повітів. Головним завданням російських посадовців було всебічне сприяння у задоволенні потреб армії та полегшення контактів між військами та місцевим населенням¹².

22 серпня 1914 р. створено Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини у складі Львівської й Тернопільської губерній. Згодом, на початку вересня 1914 р., після захоплення російськими військами значної частини Буковини, до складу генерал-губернаторства було додано новостворену Чернівецьку губернію, яку очолив колишній Бессарабський віце-губернатор, камер-юнкер Двору його імператорської величності Сергій Дмитрович Євреїнов.

Статський радник С. Д. Євреїнов мав неабиякий досвід державного службовця. Після навчання у Санкт-Петербурзькій духовній академії він пройшов шлях від чиновника Міністерства юстиції у 1894 р. до виконувача обов'язків Бессарабського губернатора у травні 1914 року¹³.

Гострою проблемою для новоствореної адміністрації С. Д. Євреїнова був низький освітній рівень і невисокі моральні якості чиновників, які рекрутувалися у губерніях Південно-Західного краю Російської імперії. Серед них, наприклад, не було жодного з вищою освітою¹⁴. На думку сучасних українських дослідників, кадровий потенціал російської адміністрації значно поступався австрійському чиновництву за своїми фаховими якостями. Російські чиновники рекрутувалися вже після початку війни, без належної професійної підготовки, а отже, дискредитували авторитет окупаційної влади¹⁵. Натомість, за словами І. А. Піддубного, у грудні 1914 р. у Чернівецькій губернії на різних посадах працювали 19 досвідчених російських чиновників¹⁶. Зокрема, в адміністрації Чернівецького губернатора були правитель канцелярії, штаб-офіцер, старший чиновник з особливих доручень, перекладач, журналіст канцелярії, молодший помічник правителя канцелярії губернатора та лікарський інспектор¹⁷. Чернівецькому губернатору підпорядковувалися начальники повітів та їхні помічники, поліцеймейстер, пристави, околодочні наглядачі, канцеляристи, урядники (крім власне урядників, у кожному повіті були «фуражні урядники»), городові та стражники (поліцейські)¹⁸.

Зазвичай критеріями добору кандидатів на посади в органи окупаційної адміністрації Буковини за часів губернаторства С. Д. Євреїнова були національність («не поляки» і «не євреї»), релігійність, передусім, православна, і політична лояльність («ті, які мали надійну рекомендацію стосовно своїх політичних поглядів»)¹⁹. Чимало осіб відгукнулися на оголошення, які з'явилися у вересні 1914 р. у російських часописах, про те, що мовляв «у Галичині та Буковині є вакансії з підвищеною оплатою», але багатьом кандидатам відмовили з різних причин²⁰.

На початку лютого 1915 р. органи влади Чернівецької губернії були майже укомплектовані²¹. В адміністрації С. Д. Євреїнова, зокрема, працювали Є. В. Зиков (правитель канцелярії губернатора) та його помічники (С. В. Разумовський, В. К. Бокан і П. Г. Сорокопуд), К. Ф. Шостаковський (журналіст), О. Ю. Геровський (старший чиновник з особливих доручень), К. Н. Андросов (молодший чиновник з особливих доручень), Г. Ю. Геровський (перекладач), М. Г. Лейденіус (штаб-офіцер), В. В. Глебов (обер-офіцер), Д. П. Гапонов (лікарський інспектор), М. К. Бороздін (поліцеймейстер), начальники повітів (О. О. Крижанівський, Л. О. Бобринський, К. А. Лобанов-Ростовський, О. Д. Зарін, Л. М. Ніколаєнко, К. Ф. Кульбицький, В. О. Гмелін, В. К. Кронгельм, Д. К. Руга, М. І. Дехтярьов) та інші чиновники²². Позаштатним чиновником з особливих доручень служив італійський підданий Т. Тоціоні, якого восени 1914 р. особисто запросив С. Д. Євреїнов для організації на Буковині таємної поліції та прикордонної служби²³.

Після вимушеної евакуації навесні 1915 р. управління Чернівецькою губернією у складі губернатора, начальників повітів разом із заступниками та канцеляристами опинилося у Києві. Формально С. Д. Євреїнов виконував обов'язки Чернівецького губернатора до 21 серпня 1915 р.²⁴, хоча фактично Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини не припиняло свою діяльність навіть в евакуації. Так, наприклад, 12 грудня 1915 р. Г. О. Бобринський ініціював процеси реформування та відновлення функціонування Тимчасового військового генерал-губернатора Галичини²⁵.

На початку 1916 р. спеціальна комісія на чолі з Військовим генерал-губернатором Галичини підготувала новий проєкт Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни, за яким визначалися структурні підрозділи органів місцевої окупаційної адміністрації, зокрема Управління начальника повіту в областях Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни. Було передбачено посади повітового лікаря та ветеринара, 10 посад урядників і 50 стражників (удвічі більше, ніж було раніше) на повіт, а також, за потреби, 25 піших і 25 кінних унтер-офіцерів та козаків.

Однак 4 березня 1916 р. Микола II скасував посаду Тимчасового військового генерал-губернатора Галичини та відрядив генерал-ад'ютанта Г.О. Бобринського до штабу Головнокомандувача Південно-Західним фронтом. Зрештою, 23 березня 1916 р. Г.О. Бобринський склав із себе повноваження Тимчасового генерал-губернатора Галичини і фактично завершив процес реформування адміністративного апарату генерал-губернаторства²⁶.

Воєнна кампанія навесні 1916 р. на Південно-Західному фронті увінчалася успіхом для російських військ. Унаслідок Брусиловського прориву, який розпочався 22 травня 1916 р., росіянам вдалося захопити Південну Галичину, Буковину і знову підійти до карпатських перевалів. У середині вересня 1916 р. російські армії зупинилися на лінії Золочів–Галич–Станіслав–Ворохта. Водночас знову постало питання про відновлення російської адміністрації на окупованих територіях. На посаду Військового генерал-губернатора претендували головний управляючий землевпорядкуванням і землеробством Російської імперії О. В. Кривошеїн і колишній Чернівецький губернатор С. Д. Євреїнов. Однак, за наполяганням Миколи II, 3 липня 1916 р. генерал-губернатором областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, призначено колишнього Начальника Південно-Західного краю, генерал-ад'ютанта Ф.Ф. Трепова, котрий, щоправда, до 4 жовтня 1916 р. виконував обов'язки генерал-губернатора тимчасово. Очевидно, що російські урядовці вагалися із кандидатурою на посаду нового очільника краю, адже управлінський досвід колишнього Військового генерал-губернатора Галичини виявився напрочуд невдалим²⁷. На думку С. Д. Євреїнова, крім нелояльного ставлення місцевого населення, особливо єврейського, до російської окупаційної адміністрації, процесам організації новостворених у Чернівцях органів влади заважало стійке непорозуміння між російськими чиновниками та офіцерами із дислокованих на Буковині армійських частин, які втручалися у справи цивільної адміністрації й у такий спосіб дискредитували політику останньої в очах місцевого населення²⁸. Мабуть, тому окуповані у 1916 р. австрійські землі не оголошувалися власне російськими, а вищою інстанцією був головнокомандувач армій фронту, який міг звільнити будь-яку посадову особу в окупаційній адміністрації, встановлювати ціни, тарифи тощо²⁹.

На окупованих російськими арміями західноукраїнських землях було створено «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни», яке поділялося на дві губернії: Тернопільську та Чернівецьку. Територіальні межі останньої охоплювали Буковину (Вашківський, Вишницький, Гура-Гуморський, Кимполунзький, Кіцманський, Печенежинський, Радауцький, Серетський, Сторожинецький і Чернівецький повіти) й частину Галичини (Городенківський, Коломийський, Снятинський і Косівський повіти)³⁰. Тернопільська губернія охоплювала усі окуповані російськими військами галицькі повіти, крім Покуття. Управління Військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, від липня 1916 р. до кінця першої декади жовтня перебувало у Тернополі, після чого його передислоковано до Чернівців, які фактично були адміністративним центром генерал-губернаторства аж до завершення окупаційного режиму влітку 1917 року.

Упродовж періоду генерал-губернаторства Ф. Ф. Трепова (липень 1916 — лютий 1917 рр.) діяльність інститутів російських органів влади на Буковині регулювалася оновленим «Тимчасовим положенням про управління областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни», ухваленим 3 липня 1916 р. начальником штабу Верховного головнокомандувача М. А. Алексєєвим, з якого було вилучено параграф про інститут градоначальників³¹. У містах, натомість, передбачено запровадження управління комендантів і міські поліцейські управління³². Начальники повітів водночас очолювали повітові комітети, до складу яких могли запрошуватися представники місцевих органів самоврядування³³. Крім цього, за «Тимчасовим положенням про управління областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни» визначався «тимчасовий штат» Канцелярії Головного комітету для допомоги населенню областей Австро-Угорщини, яке постраждало внаслідок війни³⁴. Згідно з наказом Ф. Ф. Трепова від 26 вересня 1916 р., були окреслені адміністративні кордони Військового генерал-губернаторства³⁵.

Водночас при Головнокомандувачі Південно-Західного фронту діяла Канцелярія з управління захопленими областями (Канцелярія з цивільного управління областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни) на чолі з С. Базаровим, яка виконувала контролюючі функції стосовно діяльності апарату цивільного управління Військового генерал-губернаторства, опікувалася справами біженців³⁶. Заступниками Ф. Ф. Трепова з військової та цивільної частини стали М. Усов і С. Д. Євреїнов відповідно.

Чернівецьким губернатором 28 липня 1916 р. призначено колишнього Келецького губернатора Валеріана Валеріановича Лігіна. До складу канцелярії Чернівецького губернатора належали: помічник губернатора, правитель канцелярії, старші помічники правителя канцелярії, молодші помічники правителя, скарбник, старший і молодший чиновники з особливих доручень, штаб-офіцер

з доручень, журналіст, перекладач, санітарний та ветеринарний інспектори, писарі та канцеляристи (загалом 26 посадових осіб)³⁷. Так, наприклад, молодшим чиновником з особливих доручень в адміністрації В. В. Лігіна призначено прапорщика 14-го Саперного полку, колезького секретаря С. П. Извольського, колишнього молодшого позаштатного чиновника з особливих доручень у канцелярії Київського губернатора³⁸. Водночас С. П. Извольський виконував обов'язки молодшого чиновника з особливих доручень у канцелярії Військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, з річним окладом у 495 крб і виплатами (150 крб) на харчування та обмундирування³⁹.

У повітах Чернівецької губернії найвищими інстанціями окупаційної адміністрації були начальники повітів та їхні канцелярії, до складу яких, зокрема, належали: помічники начальника повіту, секретар, перекладач, канцеляристи, повітовий лікар, писарі, урядники та стражники (загалом 75 посадових осіб)⁴⁰. Для повітової адміністрації гострою проблемою залишалося кадрове питання. Наприклад, у вересні 1916 р. начальник Вижницького повіту клопотав перед Чернівецьким губернатором про відрядження на посади урядників повітового управління щонайменше чотирьох освічених або здібних осіб⁴¹.

Восени 1916 р. реорганізовано систему повітового самоврядування. Наприклад, у Чернівецькому повіті запроваджено «Стислу інструкцію з управління селами Чернівецького повіту», що містила 39 параграфів, які визначали принципи взаємодії місцевих органів самоврядування (сільські старостати) і повітових адміністрацій; забезпечення повітових адміністрацій робітниками і возами; утримання шляхів сполучення; виконання старостами функцій поліцейського та санітарного контролю у селах; організації шкільництва; діяльності повітового Добродійного комітету тощо⁴². З приводу необхідності запровадження змін до системи сільського самоврядування автор «Стислої інструкції» начальник Чернівецького повіту ротмістр В. О. Гмелін у доповідній на ім'я В. В. Лігіна 18 листопада 1916 р., зокрема, зазначав, що у 42 гмінах Чернівецького повіту проживало близько 50 тис. осіб, що становило половину від довоєнної кількості населення повіту. Однак, за словами В. О. Гмеліна, особовий склад гмінних управлінь залишився на місцях, а отже, мовляв, варто відновити їхню діяльність, оскільки без належного управління «мирне суспільне життя у селах неможливе»⁴³. Водночас В. О. Гмелін зауважував, що польська назва місцевих органів самоврядування «війти» та «гміни», що вживалася російською окупаційною адміністрацією у Галичині, для Буковини не характерна, була незрозумілою місцевим селянам, які «заявляли, що не хочуть мати нічого спільного з Галичиною...»⁴⁴. Натомість, на думку начальника Чернівецького повіту, замість «гміни» бажано вживати місцеву самоназву «старшини» у складі начальника і «двірників», що обиралася радою сільської громади й виконувала поліцейські та наглядові функції у селі. Оскільки призначення «старшин» на Буковині і старост у Російській імперії, з точки зору В. О. Гмеліна, були ідентичними, то для зручності варто обрати останній варіант самоназви «старости» або «начальника громади»⁴⁵.

Незабаром у губернських та повітових містах запроваджені поліцейські управління першого та другого розрядів відповідно. У Чернівцях, зокрема, функціонувало поліцейське управління першого розряду, штатний розпис якого передбачав наступні посади: поліцейський та його помічник, правитель канцелярії, журналіст, перекладач, городовий лікар та ветеринар, начальник військово-поліцейської команди, пристав та його помічники, околдочний наглядач, городовий, писарі, кінні городові та канцеляристи (загалом 72 посадові особи)⁴⁶. Крім цього, за наказом Ф. Ф. Трепова від 29 вересня 1916 р., у повітах кожної з двох губерній створені військово-поліцейські дільниці з метою «виявлення та затримання мародерів і дезертирів». На території Чернівецької губернії відповідні функції військової поліції виконувала 28 Оренбурзька козака сотня⁴⁷.

Адміністрація генерал-губернаторства містила розгалужену систему підрозділів, а саме: управління з фінансових, медичних, освітніх і релігійних справ, державними маєтками. Інтереси православної церкви на окупованих територіях Австро-Угорщини захищав уповноважений протопресвітера армії і флоту, відомий історик православної церкви, професор Київської духовної семінарії Ф. І. Титов. Організацією шкільництва в краї опікувався дійсний статський радник Д. Яновський. У вересні 1916 р. за розпорядженням Ф. Ф. Трепова було дозволено відновити роботу нижчих та середніх освітніх закладів з українською мовою викладання. Фінансуванням їхньої діяльності мали займатися місцеві жителі та меценати.

Помітну роль у формуванні політики на окупованих територіях відігравав чиновник Міністерства закордонних справ з питань організації дипломатичного листування, колишній виконавець обов'язків генерального консула Російської імперії у Львові В. В. Олфер'єв, котрий 6 вересня 1916 р. прибув у Тернопіль і як новопризначений посадовець при Військовому генерал-губернаторі підготував для зовнішньополітичного відомства Російської імперії довідку про загальний стан справ у Галичині та Буковині. Найголовнішим завданням цивільної адміністрації, на думку автора документа, була

економічна допомога населенню, що постраждало від війни. Зокрема, за свідченнями В. В. Олфер'єва, у Чернівцях, де населення особливо потерпало від воєнних дій, російською адміністрацією асигновано 10 тис. крб на харчування для нужденних⁴⁸.

У російських окупаційних установах та управліннях у 1916 р. працювали не лише росіяни (піддані Російської імперії), але й місцеві жителі різних національностей, у тому числі німецької та єврейської, за вільним наймом. Наприклад, у міський управі Сучави, за повідомленням начальника Сучавського повіту від 26 грудня 1916 р., крім румунів, посадовцями були українець, вірменин, поляк, німець і єврей⁴⁹. Однак серед місцевих кандидатур на посади чиновників, особливо серед німців та євреїв, нерідко траплялися шпигуни. Зокрема, неабияких клопотів для новоствореної на Буковині російської поліції та жандармерії завдавали колишні австрійські жандарми, які погодилися служити в російській адміністрації. За допомогою місцевих євреїв вони шпигували на користь австрійського командування, допомагали австрійським утікачам з російського полону⁵⁰. «Євреї, — за словами Чернівецького губернатора, — взагалі не викликають довіри, а крім цього вони здатні тероризувати селян, поширювати неправдиві чутки, тривожні настрої, погрожувати помстою тощо»⁵¹. Відповідно В. В. Лігін закликав начальників повітів бути пильними особливо з приводу діяльності тих євреїв, які у минулі роки видавали австрійцям місцевих селян, котрі виявляли свою лояльність російській адміністрації та російському командуванню. Щоправда, Чернівецький губернатор не заперечував проти того, щоби місцеві євреї, а також особи інших національностей повернулися до місць їхнього постійного проживання на Буковині⁵².

Загалом, як зазначав сучасний український дослідник О. Т. Безаров, проблема шпигуноманії систематично дошкуляла процесам кадрового забезпечення органів російської окупаційної адміністрації на Буковині у роки Першої світової війни, посилювала недовіру з боку представників російської влади у Чернівцях до місцевих жителів, особливо до євреїв, ставала приводом для репресій. «Звісно, — зауважував О. Т. Безаров, — що від шпигуноманії російського командування потерпали не тільки євреї, але й українці, поляки та румуни. Однак частка євреїв у національному переліку потенційних шпигунів була вочевидь більшою за інших»⁵³.

Не дивно, що Військовий генерал-губернатор зауважив на відомих побоюваннях В. В. Лігіна та своїм циркуляром від 13 січня 1917 р. наказав приймати на роботу за вільним наймом тільки після його та губернаторів згоди, висновку органів контррозвідки штабів армій з приводу благонадійності особи, яка претендувала на відповідну посаду в адміністрації. Водночас доручалося провести перевірку та перереєстрацію вже працюючих за вільним наймом чиновників. Однак виявилось, що здійснювати особистий контроль за персональним складом вільнонайманих службовців фактично було неможливо, а тому Ф. Ф. Трепов незабаром був змушений скасувати попереднє рішення. Очевидно, що він покладався на діяльність російської таємної поліції (охранки), яка виявляла серед місцевого населення окупованих територій Австро-Угорщини лояльних до Габсбургів осіб⁵⁴. Зрештою, 4 лютого 1917 р. встановлювалася максимально спрощена процедура вільного найму, але за умови відповідного висновку контррозвідки⁵⁵.

У 1916 р. на Буковині було значно збільшено кількість поліцейських, зокрема у Чернівцях — до 296 осіб, але й цієї кількості, на думку Ф. Ф. Трепова, було вкрай недостатньо для успішного виконання поліцейських функцій⁵⁶. Загалом до складу поліцейського управління м. Чернівці, крім поліцмейстера, належали правитель канцелярії, 2 секретарі та їхні помічники, журналіст, перекладач, міський лікар та ветеринар, начальник кінних поліцейських, 4 пристави та їхні помічники, 8 околочочних наглядачів, 90 городових, 6 писарів і 25 кінних городових⁵⁷. В. В. Лігін у своєму клопотанні з приводу збільшення штатних одиниць Чернівецького поліцейського управління зауважував Ф. Ф. Трепову, що місто, в якому, на думку Чернівецького губернатора, у 1916 р. проживало не менше 100 тис. жителів, потребувало значно більшої кількості поліцейських, що, мовляв, 30 наявних поліцейських постів було вкрай недостатньо, адже, за словами В. В. Лігіна, «серед місцевого та прийшлого населення є чимало шпигунів і таких, чий злочинні нахили вимагають пильного поліцейського нагляду...»⁵⁸. Очевидно, що В. В. Лігін мав рацію, адже тогочасний поліцейський контроль у Чернівцях був недосконалим. Наприклад, Чернівецький поліцмейстер підполковник Згоржельський 29 листопада 1916 р. наказав перевірити усіх поліцейських і приставів з приводу їхньої поінформованості про місця проживання посадових осіб, адреси установ міста, оскільки виявилось, що чимало чернівецьких поліцейських плуталися у пошуку відповідних адресатів у місті⁵⁹.

Непростим питанням для окупаційної адміністрації у 1916 р. була проблема організації судової влади. Межі судових повноважень місцевої цивільної влади визначалися законодавством Російської імперії, наказами та циркулярними листами Військового генерал-губернатора. Проте через брак суддів або їхньої кваліфікації кримінальні та цивільні справи де-факто розглядалися військово-

польовими судами, зазвичай, із порушенням процесуального права⁶⁰. Водночас для врегулювання відносин між підданими Австро-Угорщини російська влада вдавалася до застосування австрійського законодавства і судочинства⁶¹.

Натомість російські чиновники намагалися відновити систему місцевого судочинства. З цього приводу провадилося вельми активне листування між Військовим генерал-губернатором, Чернівецьким губернатором і начальниками повітів восени 1916 р., з якого випливало, що, мабуть, лише у Сучавському повіті можливість відновлення цивільного та кримінального судочинства була цілком реальною. Так, за словами Сучавського повітового начальника, у Сучаві залишилися 17 посадових осіб колишнього австрійського суду, у тому числі 4 судді. Проблема полягала лише у виплаті їм заробітної плати на загальну суму 2,5 тис. карбованців. На думку повітового начальника, кошти на утримання суддів у Сучаві можна було позичити під гарантії сплати державного мита за результатами розгляду судових справ⁶². В усіх інших повітах Чернівецької губернії колишні співробітники судів, за повідомленнями начальників повітів, «були або вбиті на війні, або втекли разом із австрійцями, або заарештовані, або не мали належної юридичної освіти»⁶³.

Про важливість функціонування судової влади на Буковині також повідомляв Чернівецький поліцеймейстер у своєму рапорті на ім'я Чернівецького губернатора від 13 вересня 1916 р., в якому він, зокрема, зазначав, що «відновлення діяльності цивільних і кримінальних судів безумовно є бажаною справою, адже населення перебуває у безпорадному стані стосовно захисту його особистих прав»⁶⁴. Також поліцеймейстер зауважив на пропозиції магістрату про створення Сенату Окружного суду для «остаточних рішень з приводу судових справ»⁶⁵. Однак чи насправді російській окупаційній адміністрації вдалося відновити систему процесуального судочинства на Буковині, нам не відомо. Принаймні документального підтвердження з цього приводу ми не зустрічали.

У лютому 1917 р. реорганізовано Чернівецьку губернію, яка відтоді складалася з дев'яти буковинських і чотирьох галицьких повітів⁶⁶. Повітові управи та начальники повітів виконували належні їм функції контролю за дотриманням чинних інструкцій і постанов, сприяння російській армії. Більшість повітових управлінь склалися з декількох чиновників, і лише Чернівецька повітова управа мала порівняно великий штат службовців⁶⁷. Зауважимо, що повітові адміністрації Чернівецької губернії у 1916 — на початку 1917 р. підбиралися більш ретельно, ніж у попередні роки російської окупації краю. Більшість начальників повітів були з вищою освітою й досвідом служби на посадах земських начальників або голів повітових земських управ. Хоча, як слушно зазначав І. А. Піддубний, виконання чиновниками своїх обов'язків не завжди було бездоганним⁶⁸.

У повітових містах відновили свою діяльність міські управи (магістрати). Наприклад, у другій половині 1916 р. міська управа Косова складалася з бургомистра, його заступника та п'яти членів управи⁶⁹. Чернівецький магістрат у листопаді 1916 р. за дорученням В. В. Лігіна виплатив колишнім австрійським чиновникам, їхнім удовам та пенсіонерам (загалом 621 особа), які залишилися у Чернівцях, 34 320 крон як матеріальну допомогу⁷⁰. За часів губернаторства В. В. Лігіна Чернівці підпорядковувалися магістрату на чолі з президентом міста, якого призначав начальник Чернівецького повіту. Президентами Чернівців у 1916 р. були С. Микулі, Н. Маковой та Р. Ф. Вітек, котрого, зокрема, замість Н. Мікулі, призначено на посаду очільника міста 24 вересня 1916 року⁷¹.

На початку березня 1917 р., після революційних подій у Петрограді, новоствореним Тимчасовим урядом ухвалено рішення про реорганізацію колишніх імперських органів місцевої влади. Зокрема, Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, перетворено на Обласний комісаріат Галичини та Буковини, який очолив уповноважений Тимчасового уряду Д. І. Дорошенко. 7 березня 1917 р. Радою міністрів Тимчасового уряду Росії ухвалено новий текст присяги для чиновників та військовослужбовців, а 10 березня 1917 р. у Чернівцях у церкві Штабу (вул. Панська, 38) відбулося урочисте заприсягання членів місцевих органів влади на вірність Тимчасовому уряду⁷². Цікаво, що для заприсягання пропонувалися декілька варіантів клятви, які могли підписувати представники різних релігійних конфесій і груп, хоча, по суті, тексти присяги були майже ідентичними⁷³.

Однак процес призначення й фактичного виконання своїх обов'язків нових чиновників російської окупаційної адміністрації на Буковині та в Галичині дещо затягнувся⁷⁴. Так, Ф. Ф. Трепов виконував свої обов'язки Військового генерал-губернатора до 13 березня 1917 р., після чого написав заяву про звільнення з посади «за станом здоров'я» і передав тимчасове управління Військовим генерал-губернаторством своєму заступнику з військової частини генерал-лейтенанту М. Усову. Водночас залишили свої посади Чернівецький (В. В. Лігін) і Тернопільський (І. Чарторизький) губернатори⁷⁵. У другій половині березня 1917 р. реорганізовано місцеві органи поліції, яка перетворилася на

військову міліцію, а колишні стражники — на міліціонерів, урядники — на дільничних, начальників повітової міліції тощо⁷⁶.

Зрештою, 1 травня 1917 р. Д.І. Дорошенко прибув до Чернівців для виконання обов'язків Обласного комісара Галичини та Буковини. Новий очільник краю повідомляв про абсолютну анархію на місцях, а особливо у Чернівцях, де боролися між собою за владу аж три конкуруючі комітети...⁷⁷. На місцях, зокрема у Кіцмані та Сереті, новостворені ради солдатських депутатів заважали повітовим начальниками виконувати свої обов'язки, що зазвичай супроводжувалося насильницькими діями та призначенням на посади повітових начальників випадкових осіб⁷⁸.

У травні 1917 р. Обласний комісар замінив колишніх повітових начальників та їхніх заступників. Однак необхідної кількості відповідних службовців (33 повіти Галичини та Буковини) потребували не менше сотні кваліфікованих чиновників⁷⁹. Зрештою, Д.І. Дорошенко ухвалив компромісне рішення про перепризначення на посади повітових комісарів тих із повітових начальників, чий моральні якості та службова кваліфікація не викликали особливих сумнівів. Усіх інших було вирішено замінити переважно українцями, передусім з юридичною освітою. Кандидати на посади підбиралися з числа співробітників Всеросійського союзу міст та Земського союзу⁸⁰.

На початку червня 1917 р. у Чернівцях створено апарат управління Обласного комісаріату Галичини та Буковини, який організував вибори до магістратів у містах і вїтв у селах. Водночас підготовлено план організації виборних рад при губернських і повітових комісарах із залученням представників від усіх національних громад. У деяких повітах такі ради навіть встигли обрати...⁸¹.

21 липня 1917 р. внаслідок невдалого наступу армій Південно-Західного фронту Чернівці були захоплені австрійсько-німецькими військами. 2 листопада 1917 р. було розформовано інтендантське управління при Обласному комісарі Галичини та Буковини, а 17 листопада — Штаб⁸².

27 грудня 1917 р. Обласний комісар Галичини та Буковини, посилаючись на наказ Верховного головнокомандувача від 7 листопада 1917 р., повідомив чернівецькому та бессарабському губернським комісарам про приєднання окупованих російськими військами Сучавського, Гура-Гуморського та Радауцького повітів Буковини з цивільного управління до Бессарабської губернії. Фактично це означало припинення існування Обласного комісаріату Галичини та Буковини як управлінської структури⁸³, а 18 квітня 1918 р. Д.І. Дорошенко офіційно повідомив про складання з себе обов'язків крайового комісара Галичини та Буковини⁸⁴. Останній період російської окупації Буковини завершився.

Висновки. Отже, становлення органів російської окупаційної адміністрації у роки Першої світової війни відбувалося упродовж усіх трьох періодів окупації краю. Однак якщо за часів губернаторства С. Д. Євреїнова (серпень 1914 — червень 1915 рр.) діяльність його адміністрації була спрямована на створення умов для швидкої інкорпорації Буковини до складу Російської імперії, то його наступник на посаді Чернівецького губернатора В. В. Лігін у 1916 р. намагався провадити виважену політику, що була спрямована на забезпечення потреб російської армії та фронту, з урахуванням місцевих особливостей соціально-економічного та політичного розвитку окупованих провінцій Австро-Угорщини. Так, наприклад, адміністрація В. В. Лігіна прагнула використати залишки кадрового потенціалу австрійського чиновництва з метою забезпечення належного функціонування органів судової влади, управління повітами та містами, поліцейських структур тощо. Однак подолати кадровий дефіцит, відновити судову систему влади російській окупаційній адміністрації не вдалося. З одного боку, не всі кандидати на посади у новостворених органах Чернівецької губернії влаштували губернаторів з різних причин, а з другого — процеси уніфікації управління Буковиною були малоефективними, тобто такими, що не мали особливої підтримки з боку місцевих жителів, колишніх австрійських чиновників. На тлі взаємної недовіри авторитет російської окупаційної адміністрації було дискредитовано частими репресіями, обмеженнями та шпигуноманією. Крім цього, близькість фронту визначала тимчасовість усіх постанов та рішень окупаційної влади, перетворювала інтереси російської армії на пріоритетні у політиці цивільної адміністрації. Деяко іншим за своїм характером виявився третій період російської окупації (березень — серпень 1917 року). Призначений Тимчасовим урядом революційної Росії Обласний комісар Галичини та Буковини Д.І. Дорошенко спробував демократизувати органи управління, опертися на українські кадри у діяльності окупаційної адміністрації. Проте хаотичний відступ російської армії влітку 1917 р., ускладнення геополітичної ситуації в регіоні призвели до згорання діяльності адміністрації Д.І. Дорошенка на Буковині. Російська окупаційна влада, яка упродовж трьох років намагалася інституційно закріпитися на теренах Буковини, наприкінці 1917 р. остаточно припинила своє існування.

- ¹ І. Кучера, Т. Гайналь, Р. Даниляк, *Особливості російського адміністративного управління у Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини (серпень 1914 — червень 1915 рр.)* [Peculiarities of Russian administrative management in the Provisional Military Governorate-General of Galicia (August 1914 — June 1915)], in «Науково-теоретичний альманах Грані», 2022, т. 25, № 3, с. 56–62.
- ² В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині* [Russian occupation administration in Galicia and Bukovina], in «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», у 2-х книгах, Київ, КЛІО, 2014–2015, кн. 1, Історичні нариси, 2014, с. 248–300.
- ³ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни* [Organization of administration of Bukovina / Chernivtsi province during the Great War], in «Історія розвитку органів влади на території Чернівецької області», Чернівці, Букрек, 2014, с. 244–335.
- ⁴ М. Чучко, *Правоохоронні органи на Буковині в роки Великої війни (1914–1918)* [Law enforcement agencies in Bukovina during the Great War (1914–1918)], in «Русин», 2024, № 76, с. 132–175.
- ⁵ В. Ботушанський, *Чернівці у роки Першої світової війни* [Chernivtsi during the First World War], in «Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (До 90-річчя закінчення Першої світової війни), матеріали Міжнародної наукової конференції, Чернівці, 29–30 жовтня 2008 р.», Чернівці, ЧНУ, 2009, с. 281–289.
- ⁶ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 248.
- ⁷ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 335.
- ⁸ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 335.
- ⁹ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 280.
- ¹⁰ М. Чучко, *Правоохоронні органи на Буковині в роки Великої війни (1914–1918)*, с. 151.
- ¹¹ В. Ботушанський, *Чернівці у роки Першої світової війни*, с. 287.
- ¹² І. Кучера, Т. Гайналь, Р. Даниляк, *Особливості російського адміністративного управління у Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини (серпень 1914 — червень 1915 рр.)*, с. 58.
- ¹³ Держархів Чернівецької області (Держархів Чернівецької області), ф. 283 Канцелярія Черновицького губернатора, оп. 1, *спр. 346 Личное дело статского советника Евреинова Сергея Дмитриевича*, арк. 7–14.
- ¹⁴ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 250.
- ¹⁵ І. Кучера, Т. Гайналь, Р. Даниляк, *Особливості російського адміністративного управління у Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини (серпень 1914 — червень 1915 рр.)*, с. 61.
- ¹⁶ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 269.
- ¹⁷ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 70 Оправдательные документы об израсходовании денежных сумм, отпущенных на содержание личного состава губернии*, арк. 32.
- ¹⁸ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 70 Оправдательные документы об израсходовании денежных сумм, отпущенных на содержание личного состава губернии*, арк. 40–42, 52, 65.
- ¹⁹ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 403 Прошения разных лиц о предоставлении им должностей в учреждениях полиции, уездных управлений, канцелярии губернатора и переписка по этому вопросу*, арк. 51.
- ²⁰ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 403 Прошения разных лиц о предоставлении им должностей в учреждениях полиции, уездных управлений, канцелярии губернатора и переписка по этому вопросу*, арк. 99.
- ²¹ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 259.
- ²² Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 105 Приказы, рапорты, прошения и переписка о назначении, перемещении, предоставления отпусков должностным лицам*, арк. 106–123.
- ²³ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 105 Приказы, рапорты, прошения и переписка о назначении, перемещении, предоставления отпусков должностным лицам*, арк. 201.
- ²⁴ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 276.
- ²⁵ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 260–261.
- ²⁶ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 262.
- ²⁷ І. Кучера, Т. Гайналь, Р. Даниляк, *Особливості російського адміністративного управління у Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини (серпень 1914 — червень 1915 рр.)*, с. 27–35.
- ²⁸ О. Безаров, *Політика російської окупаційної адміністрації стосовно єврейського населення Буковини у 1916–1917 роках* [The Policy of the Russian Occupation Administration Regarding Jewish Population of Bukovina in 1916–1917], in «Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія», 2023, № 2, с. 85.
- ²⁹ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 282.
- ³⁰ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 125 Переписка с Военным генерал-губернатором о границах Черновицкой губернии. Список населённых пунктов Черновицкой губернии*, арк. 6–15.
- ³¹ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 124 Копия приказа генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. О границах генерал-губернаторства*, арк. 18–19.
- ³² Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 124 Копия приказа генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. О границах генерал-губернаторства*, арк. 18.
- ³³ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 124 Копия приказа генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. О границах генерал-губернаторства*, арк. 19.
- ³⁴ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 124 Копия приказа генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. О границах генерал-губернаторства*, арк. 20.
- ³⁵ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 124 Копия приказа генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. О границах генерал-губернаторства*, арк. 23.
- ³⁶ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 265, 270.

- ³⁷ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 237 Рапорты, докладные и переписка о назначении, перемещении, назначении жалования чиновниками, командированным в распоряжение Черновицкого губернатора и другим вопросам, касающимся этих чиновников*, арк. 25.
- ³⁸ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 354 Личное дело младшего чиновника особых поручений управления губернатора Сергей Петровича Извольского*, арк. 4, 8, 17.
- ³⁹ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 354 Личное дело младшего чиновника особых поручений управления губернатора Сергей Петровича Извольского*, арк. 24.
- ⁴⁰ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 237 Рапорты, докладные и переписка о назначении, перемещении, назначении жалования чиновниками, командированным в распоряжение Черновицкого губернатора и другим вопросам, касающимся этих чиновников*, арк. 26.
- ⁴¹ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 70 Оправдательные документы об израсходовании денежных сумм, отпущенных на содержание личного состава губернии*, арк. 129.
- ⁴² Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 240 Протоколы, списки, докладные записки и переписка о назначении и увольнении войтов и сельских старост в сёлах и городах Черновицкой губернии*, арк. 51–53.
- ⁴³ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 240 Протоколы, списки, докладные записки и переписка о назначении и увольнении войтов и сельских старост в сёлах и городах Черновицкой губернии*, арк. 41.
- ⁴⁴ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 240 Протоколы, списки, докладные записки и переписка о назначении и увольнении войтов и сельских старост в сёлах и городах Черновицкой губернии*, арк. 41.
- ⁴⁵ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 240 Протоколы, списки, докладные записки и переписка о назначении и увольнении войтов и сельских старост в сёлах и городах Черновицкой губернии*, арк. 41.
- ⁴⁶ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 237 Рапорты, докладные и переписка о назначении, перемещении, назначении жалования чиновниками, командированным в распоряжение Черновицкого губернатора и другим вопросам, касающимся этих чиновников*, арк. 25.
- ⁴⁷ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 124 Копия приказа генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. О границах генерал-губернаторства*, арк. 24.
- ⁴⁸ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 266.
- ⁴⁹ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 239 Протоколы, акты и переписка о назначении служащих городских магистратов*, арк. 47.
- ⁵⁰ М. Чучко, *Правоохоронні органи на Буковині в роки Великої війни (1914–1918)*, с. 156.
- ⁵¹ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 245 Копии аттестатов, формулярные списки и прошения лиц о приеме на службу в учреждения губернии, которым отказано в службе*, арк. 93.
- ⁵² Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 245 Копии аттестатов, формулярные списки и прошения лиц о приеме на службу в учреждения губернии, которым отказано в службе*, арк. 93.
- ⁵³ О. Безаров, *Політика російської окупаційної адміністрації стосовно єврейського населення Буковини у 1916–1917 роках*, с. 85.
- ⁵⁴ М. Чучко, *Правоохоронні органи на Буковині в роки Великої війни (1914–1918)*, с. 156.
- ⁵⁵ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 270.
- ⁵⁶ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 295.
- ⁵⁷ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 124 Копия приказа генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. О границах генерал-губернаторства*, арк. 35.
- ⁵⁸ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 124 Копия приказа генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. О границах генерал-губернаторства*, арк. 57–58.
- ⁵⁹ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 115 Циркуляры полицмейстера г. Черновцы, направленные участковым приставам города для сведения*, арк. 138.
- ⁶⁰ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 292–293.
- ⁶¹ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 300.
- ⁶² Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 120 Рапорты начальников уездов о судах, функционировавших до вступления русских войск на Буковину*, арк. 19–20.
- ⁶³ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 120 Рапорты начальников уездов о судах, функционировавших до вступления русских войск на Буковину*, арк. 9.
- ⁶⁴ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 120 Рапорты начальников уездов о судах, функционировавших до вступления русских войск на Буковину*, арк. 29.
- ⁶⁵ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 120 Рапорты начальников уездов о судах, функционировавших до вступления русских войск на Буковину*, арк. 30.
- ⁶⁶ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 285.
- ⁶⁷ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 286.
- ⁶⁸ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 289.
- ⁶⁹ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 124 Копия приказа генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны. О границах генерал-губернаторства*, арк. 35.
- ⁷⁰ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 119 Протоколы заседаний магистрата г. Черновцы*, арк. 128.
- ⁷¹ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 336 Личное дело президента г. Черновцы Роберта Францовича Витека*, арк. 16.
- ⁷² Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 313 Дело о принятии присяги*, арк. 1, 5, 81.
- ⁷³ Держархів Чернівецької області, ф. 283, оп. 1, *спр. 313 Дело о принятии присяги*, арк. 6, 7, 11, 12.
- ⁷⁴ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 279.
- ⁷⁵ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 280.
- ⁷⁶ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 316–317.
- ⁷⁷ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 325.

- ⁷⁸ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 323.
- ⁷⁹ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 283.
- ⁸⁰ І. Піддубний, *Організація управління Буковиною / Чернівецькою губернією в роки Великої війни*, с. 322.
- ⁸¹ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 285.
- ⁸² В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 291.
- ⁸³ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 292–293.
- ⁸⁴ В. Любченко, *Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині*, с. 296.

References

1. Bezarov O., Polityka rosiiskoi okupatsiinoi administratsii stosovno yevreiskoho naselennia Bukovyny u 1916–1917 rokakh [The Policy of the Russian Occupation Administration Regarding Jewish Population of Bukovyna in 1916–1917], in «Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu imeni uriiia Fedkovycha: Istoriia», 2023, № 2, s. 82–97.
2. Botushanskyi V., Chernivtsi u roky Pershoi svitovoi viiny [Chernivtsi during the First World War], in «Persha svitova viina ta problemy derzhavotvorennia u Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi (Do 90-richchia zakinchennia Pershoi svitovoi viiny), materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, Chernivtsi, 29–30 zhovtnia 2008 r.»., Chernivtsi, ChNU, 2009, s. 281–289.
3. Chuchko M., Pravookhoronni orhany na Bukovyni v roky Velykoi viiny (1914–1918) [Law enforcement agencies in Bukovyna during the Great War (1914–1918)], in «Rusyn», 2024, № 76, s. 132–175.
4. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.70 Opravdatel'nye dokumenty ob izrashodovanii denezhnykh summ, opushhennykh na sodержanie lichnogo sostava gubernii, 79 ark.
5. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.105 Prikazy, raporty, prosheniia i perepiska o naznachenii, peremeshhenii, predostavleniia otpuskov dolzhnostnym licam, 214 ark.
6. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.115 Tcirkuliary politcmeitera g. Chernovtcy, napravlenykh uchastkovym pristavam goroda dlia svedeniia, 167 ark.
7. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.119 Protokoly zasedanii magistrata g. Chernovtcy, 128 ark.
8. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.120 Raporty nachalnikov uezdov o sudakh, funkcionirovavshikh do vstupleniia russkikh voisk na Bukovinu, 30 ark.
9. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.124 Kopiiia prikaza general-gubernatora oblastei Avstro-Vengrii, zaniatykh po pravu voiny. O granitcakh general-gubernatorstva, 169 ark.
10. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.125 Perepiska s Voennym general-gubernatorom o granitcakh Chernovitckoi gubernii. Spisok naseleennykh punktov Chernovitckoi gubernii, 15 ark.
11. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.237 Raporty, dokladnye i perepiska o naznachenii, peremeshchenii, naznachenii zhalovaniia chinovnikami, komandirovannym v rasporiiazhenie Chernovitckogo gubernatora i drugim voprosam, kasaiushchikhsia etikh chinovnikov, 214 ark.
12. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.239 Protokoly, akty i perepiska o naznachenii sluzhashchikh gorodskikh magistratov, 100 ark.
13. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.245 Kopii attestatov, formuliarnye spiski i prosheniia litc o prieme na sluzhbu v uchrezhdeniia gubernii, kotorym otkazano v sluzhbe, 238 ark.
14. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.313 Delo o priniatii prisiagi, 134 ark.
15. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.336 Lichnoe delo prezidenta g. Chernovtcy Roberta Frantcovicha Vitka, 26 ark.
16. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.346 Lichnoe delo statskogo sovetnika Evreinova Sergeia Dmitrievicha, 17 ark.
17. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.354 Lichnoe delo mladshogo chinovnika osobykh poruchenii upravleniia gubernatora Sergei Petrovicha Izvol'skogo, 32 ark.
18. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantceliariia Chernovitckogo gubernatora, op.1, spr.403 Prosheniia raznykh litc o predostavlenii im dolzhnostei v uchrezhdeniiakh politcii, uездnykh upravlenii, kantceliarii gubernatora i perepiska po etomu voprosu, 148 ark.
19. Kuchera I., Hainal T., Danyliak R., Osoblyvosti rosiiskoho administratyvnoho upravlinnia u Tymchasovomu viiskovomu heneral-hubernatorstvi Halychyny (serpen 1914 — cherven 1915 rr.) [Peculiarities of Russian administrative management in the Provisional Military Governorate-General of Galicia (August 1914 — June 1915)], in «Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani», 2022, t. 25, № 3, s. 56–62.
20. Liubchenko V., Rosiiska okupatsiina administratsiia u Halychyny ta na Bukovyni [Russian occupation administration in Galicia and Bukovyna], in «Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina», u 2-kh knykhakh, Kyiv, KLIIO, 2014–2015, kn. 1, Istorychni narysy, 2014, s. 248–300.
21. Piddubnyi I., Orhanizatsiia upravlinnia Bukovynoiu / Chernivetskoïu huberniiei u roky Velykoi viiny [Organization of administration of Bukovyna / Chernivtsi province during the Great War], in «Istoriia rozvytku orhaniv vlyady na terytorii Chernivetskoï oblasti», Chernivtsi, Bukrek, 2014, s. 244–335.